

Бюст на Йосиф Сталин в „Малкият Интер“,
Ведико Търново. Сн. Пл. Дойнов

Точки по линията на разполовяване

Пламен Дойнов

Въвеждането на литературноисторическата метафора *линия на разполовяване* се стреми да вдигне личностния залог в изследванията на литературата на НРБ. Разбира се, *разполовяването* е предпоставено с историческата промяна от 9 септември 1944 г. и последвалите събития, изградили комунистическа тоталитарна система и наложили социалистическия реализъм като задължителен метод в литературата и изкуството. Същевременно обаче *разполовяването* се случва и преживява като събитие на персоналността, в самата литературна личност, когато тя извършва избор – да придобие или не нова идентичност на НРБ-писател. Изборът обаче рядко се случва *веднъж завинаги*, а възниква пред литературната личност в следващи моменти и се проявява в серия от инциденти – точки или възли от събития по линията на разполовяване. Така линията се очертава, но и преправя, отмества, понякога прекъсва. Тя преминава през писателя, натрапва му се, но и писателят я пресича или не. Взаимно се позиционират в сменящите се времена и контексти. Едни като *опозиционера* Трифон Кунев или *православния* белетрист Константин Петканов така и не я прекрчават. Други като Дора Габе и Елисавета Багряна по-бързо или малко по-бавно я преминават. На трети като Асен Разцветников не му позволяват да отиде отпък нея, макар той панически да се стреми натам. Рано пресекали я фигури като Иван Пейчев и Александър Геров пожелават към края на 50-те години *да се върнат обратно*, но линията на разполовяване частично се отмества заедно с тях, сякаш не им разрешава да престанат да бъдат социалистически реалисти. Пейчев е настоятелен в автономния си нов избор, Геров – не съвсем. Още по-специфичен изглежда случаят с Емилиян Станев, когото линията на разполовяване предизвиква в края на 40-те години и той уклончиво, някак двусмислено я преминава през 1948 г., за да го застава отново да я премине през 1958–1964 г. с романа „Иван Кондарев“ и в поредица от ходове около неговото (не) признаване. Станев сякаш *танцува* около линията на разполовяване, опитвайки се като че ли да обърка всеки наблюдател и изследовател къде се е позиционирал спрямо нея.

Литературната микроистория на персоналността се стреми да *почисти* писателските потрети от прахта на инертните възхвалителни литературноисторически разкази и от петната на „жълтия“ интерес към живота на писателите. Тя би искала да реабилитира сложната съставност на всяка литературна личност, да я тълкува в мрежата от текстове и жестове, творби и произшествия, сред които се укрива повече смисъл.

*

Историческият предел на 1948 г., когато е установен тоталитарният комунистически режим в НРБ, а социалистическият реализъм е въздигнат във върховен и незаобиколим политестетически скрижал, завършва и

обособява общата гранична зона, спрямо която преминава индивидуалната *линия на разполовяване* на почти всеки НРБ-писател. По тази линия обаче могат да се фиксират точки от инциденти или възли от събития, нещо като *малки вътрешни прагове*, фиксиращи персоналните трансформации. В тях историческата граница се изживява като биографична, място за *лично преодоляване* с огромен залог. Случаите са най-разнообразни.

*

При Константин Петканов *преходът* между „старо“ и „ново“ време се проявява като сложно размиваща се полоса между последователното му езиково поведение на антифашист и пацифист и придобитата му роля на директор на Народната култура в Министерството на пропагандата (по-късно – Министерство на информацията и изкуствата) между 1944 и 1947 г., съчетани с ревностното му православие и позицията му на отхвърляне на революционното насилие. Петканов остава продължително време *върху своята линия на разполовяване*, но така и не я преминава. Лоялността му към властта на ОФ, от която той е част, няма как да се прехвърли към еднопартийната власт на комунистите. Не подписва *изложението-одобрение* за присъдата на Никола Петков и за екзекуцията му, мотивирайки се, „че въобще е против смъртните присъди“¹. Разтурянето на Министерството на информацията и изкуствата в края на 1947 г., чрез което Петканов формално е *съкратен*, за да не бъде *уволнен*, вместо да го принуди да се преобрази в образцов НРБ-писател, изостря волята му за противопоставяне. Това е ключов инцидент – потенциална точка на пречупване. Но писателят отстоява избора си. Оттегля се от публичността. Дори когато през 1950 г. той дава за публикуване (най-вероятно поръчано, поискано) поздравление по случай 50-годишнината на Вълко Червенков², това означава по-скоро *публицистичен откуп*, за да го оставят на мира в самотата му. Декларацията за лична лоялност към комунистическия вожд вече не е достатъчна за властта, щом писателят не публикува творби, обслужващи режима. Петканов демонстрира категоричен отказ от публикуване и изобщо от активно публично присъствие. Пред информатор „Фадеев“ заявява: „Няма къде да пиша. [...] Пиша си в къщи, все ще дойде време да се печата. Нали пиша, това е важно“³. Рапорти и донесения от ДС отбелязват, че в дома му почти „не ходят писатели

¹ Вж. *Донесение на информатор „Горки“* [7 октомври 1947] – АКРДОПБГДСРСБНА, ИФ-3, оп. 2, а.е. 287, л. 71.

² Вж. публикацията на това поздравление в: *Наши културни дейци за другаря Вълко Червенков – Изгрев*, бр. 1832, 6.09.1950, както и във: *Вълко Червенков. 50 години*, С., 1951, с. 355.

³ Вж. *Донесение на информатор „Фадеев“* [19 октомври 1949] – АКРДОПБГДСРСБНА, ИФ-3, оп. 2, а.е. 287, л. 109.

Точки по линията на разполовяване

от стр. 9

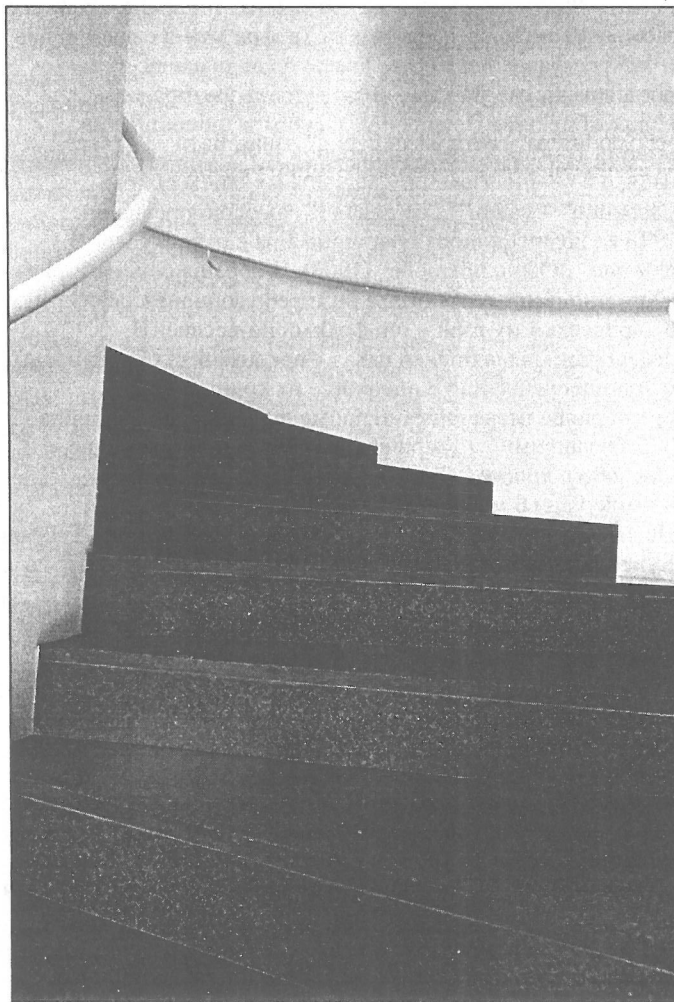
и не е известно с какво се занимава сега“; „не посещава никакви събрания, акции“; „живее напълно изолирано, без да се интересува от обществения и политическия живот на страната“, а „от няколко години няма излезло никакво произведение от него, не пише или пък пише, но не го дава за печат“⁴. Инфарктът и смъртта му (12 февруари 1952) преждевременно спускат завесата пред възможните развръзки, но К. Петканов така и не се преобразява в соцреалист.

Около приятеля му, карикатуриста и мислител Илия Бешков, през 1944-1947 г. се случват знакови *гранични* инциденти, които бързо го усъмняват в отечественофронтовския режим. Впрочем, макар и художник, биографично-творческото наследство на Бешков *отпреди Девети* е доста сходно с това на Петканов – антифашистки творби и публични позиции, религиозна отгаденост, формирана тъкмо под влиянието на Петканов. Но екзекуцията на брат му г-р Иван Бешков на 1 срещу 2 февруари 1945 г. след осъждането му от Народния съд като министър в правителството на Добри Божилов и „революционният“ произвол на първите месеци след преврата от 9 септември сякаш парализират творческите импулси у карикатуриста. Макар и останал на *заплата* в изданието на управляващите земеделци „Земеделско знаме“, той не само че не рисува *редовно*, а когато все пак направи карикатура, тя се отклонява от най-актуалните теми на вътрешната политика и дори понякога предполага двойствено тълкуване. След лятото на 1945 г. в Държавна сигурност са убедени, че Бешков е „минал на страната“ на опозиционния лидер Никола Петков и дори му е „много близък приятел“⁵. Междинното положение на Илия Бешков между управляващите и опозицията, постоянните му откази да дава карикатури в официозната преса го обособяват в ролята му на *неприобщен* докрай и *непреустроен сътник* на комунистите. Следващият инцидент избухва направо върху *линията на разполовяване*. Това е срещата на карикатуриста с министър-председателя и водач на БРП (к) Георги Димитров. В премиерския кабинет на 23 юни 1947 г. Бешков чува, че „трябва да използва своя талант за възхода на страната ни“ и че от него се искат „карикатури, бичуващи лентяйството, разточителството и бюрократизма“. Накрая той *се разплаква и обещава да се преустрои*. Така регистрира срещата самият Димитров⁶. След такъв доброжелателен шантаж, извършен от диктатора, Бешков за кратко време прави опити да изпълнява поръчките на властта, притиснат и от конюнктурната специфика на карикатурния жанр. Но след екзекуцията на Никола Петков (23 септември 1947 г.) и поредица от частни разочарования той отново се дистанцира, отказва сътрудничество на „Земеделско знаме“ и „Стършел“, завеждат му *отчетно наблюдателно дело* „Приспособленец“ и го пълнят с донесения и справки за волнодумство и критики на властта. Художникът все по-малко рисува карикатури и все повече мисли, говори, изпълва света със словото си. Линията на разполовяване се огъва в линия на самоустояване – до смъртта му на 23 януари 1958 г.

* Отплатък линията на разполовяване преминават почти всички, за които залогът на житейското и творческото минало *отпреди Девети* е рязко завишен, заради „реакционни“ творби и действия, непоследователност в политико-идеологическите възгледи или просто „рenegатство“. Цялата *четворка* от „Нов път“ (Разцветников, Фурнаджиев, Каралийчев, Георги Цанев) прибегва до жестове и процедури за *спечелване на доверието* на новата власт. За Асен Разцветников този *modus vivendi* е дори клинично фиксиран както от пристъпите на параноя, така и от съвсем реалната заплаха за живота му, идеца откъм комунистическите ударни групи в първите месеци след 9 септември 1944 г. Поредицата *писмени обяснения*, които поетът адресира до различни инстанции между 1944 и 1949 г., се опитват да прояснят миналото му – доизясняване на езиковото му поведение, акцентирание върху детайли, които по правило оневиняват обясняващия се и т.н. По принцип *непредназначени за печат*, обясненията са изпълнени с подробности, звучат прекалено саморефлексивно и затова не вършат работа за пропагандата на „новия човек“ и „новия писател“ в НРБ. Чрез тях Разцветников буквално *се бори за живота си*, а понякога и за *правото си да пише* в ситуация на постоянно неприемане и непечатане на малкото му нови стихотворения, които създава след 1944 г., както и в контекста на спорния му драматургичен дебют с пиесата „Подвигът“ през 1946 г. Преобразяването му се оказва частично. Преминването през линията на разполовяване се е състояло, но не е напълно признато от властта. Доверието, към което се стреми поетът, е почти мираж – най-малкото защото самата власт подклажда

неговото състояние на виновеност, почти до смъртта му на 30 юли 1951 г.

С прехода си от *левите* кръжоци и издания към сътрудничество в „Златороз“ от началото на 40-те години Александър Геров отдалече напомня за същия казус, макар и смътно, защото Разцветников изживява по-рано и по-крайно положението си на „рenegат“ на комунистическото движение. Принадлежащият към друго поколение млад поет Геров отчасти пренася „декадентското“ наследство от дебюта си „Ние – хората“ (1942) в книга като „Два милиарда“ (1947) и дори в „Стихотворения“ (1949), за което постоянно търпи негативните оценки на соцреалистическата критика. Когато през 1949-1950 г. го обледяват заради *провала* на военната конспирация (от 1944 г.), линията на разполовяване пресича живота му: две години по-късно той получава първия пристъп на психоза и се разделя с капризите на „упадъчния“ си лирически почерк, преобразявайки се в нов унифициран соцреалист – особено чрез книгата „Нашата сила“ (1953). Но нищо не приключва, а сякаш едва тогава започва. Геров преживява повторен частичен обрат, когато с решаващата помощ на редактора си Борис Делчев реактуализира поезията си *отпреди Девети* в книгата „Най-хубавото“ (1958). Разбира се, нищо няма да е същото. И все пак линията на разполовяване е прекосена още веднъж, но в обратна посока – *назад във времето*, за да бъде реабилитирано творческото минало на Геров в контекста на реформиращия се соцреализъм. Макар и от една поетическа генерация с Геров, роденият през 1916 г. Иван Пейчев следва своя уникална биографично-творческа траектория. Признанието за него в официалната литература на НРБ идва доста късно – след серия от публични провали в опити за *оставане в София* и за включване в признатата соцреалистическата общност с книгите „Стихотворения“ (1948), „Начало на деня“ (1955), „В минути пред атака“ (1955). Самият поетически език на Пейчев се оказва *непригоден* за създаване на соцреалистическа лирика през 40-те и 50-те години на ХХ век, въпреки че линията на разполовяване преминава *през поета* като идеино-тематично преображение – чрез

писане на агитки (1945-1946), на бригадирски стихове, на поезия за Отечествената война и т.н. Към тази езикова невъзможност трябва да добавим алтернативното му бихово поведение (хронична безработица, продължителни запои в София, Шумен, Калофер и другаде, постоянни скандали, предизвикателни жестове към социалистическия „протокол“) и изобико непригодност на Пейчев за социално вписване. Той дочаква частичната „либерализация“ на режима при „размразяването“ и сам участва в реформирането на социалистическия реализъм чрез усилване на тенденцията на *революционния романтизъм* – както в поезията (с книгата „Далечно плаване“ от 1962 г. и след нея), така и в драматургията („Всяка есенна вечер“ и „Ковачи на мъliness“). Особено драматургичният успех у нас и в чужбина⁷ и подмолната му, но контролирана слава на поет слагат край на активната му разработка от ДС през 1960 г. и го обособяват като една от позволените и надзиравани алтернативи в литературата на НРБ⁸.

⁷ В началото на 1960 г. пиесата „Всяка есенна вечер“ на Иван Пейчев има премиера в Прага.

⁸ Досието на Иван Пейчев, водено в Държавна сигурност, предстои да бъде представено и интерпретирано другаде. Първи погледи към досието предлага документалният филм

* Отечественофронтовският режим и прекият му наследник – комунистическият режим – поне до началото на 60-те години на ХХ век умело дирижират процесите на вменияване на вина и нейното управление сред широки интелегентски кръгове. Мнозина писатели са призвани да изкупят вините си, натрупани *отпреди Девети* и в годините веднага след преврата. Те се превъзпяват и преобразяват според степените, които трябва да покрият, за да се превърнат в НРБ-писатели.

Много често първото ниво е самокритическо – отказ от минало, посочване и осъзнаване на „грешките“, разкаяние и декларация за преобразяване в „нов човек“. При повечето този модел сработва бързо. При Славчо Красински обаче моделът първоначално засича, защото поетът се опитва не безусловно да признае вина, а да влезе в режим на сложно самооправдателно обяснение и дори да премине в язвително нападение срещу бързите „приспособленци“⁹. Замакло и при Димитър Талев да се получи грешен ход, но самокритическата процедура при него се управлява внимателно от най-високопоставени властови фактори – по всяка вероятност *някой друг му пише* правилната самокритика, появила се в пресата¹⁰. Впрочем почти всеки гражданин на НРБ е застава да се бори за доверието на Партията и Народа. Условно можем да го наречем с термина „режим на принудително доверие“, в който през принципа на „взаимната отговорност“¹¹, в бюрократичните форми на проверка (събрания, анкети, обследвания, „другарски съдилища“ и пр.), в изискванията за производство на автобиографични текстове почти *по всеки повод*, в практиките на агресирание на молби и писма до партийно-държавните институции и т.н. се реализира „престъпването“ на хората в нови личности¹². В контекста на Съветска Русия през 1917-1941 г. да спечелиш (или да не заслужиш) доверието на властта „става важна преобразуваща сила в процесите на социално инженерство и конструиране на съветската субективност“, което „принуждава човека да извършва постоянна работа над собственото „аз“, а именно: да се самосъветизира, самоусъвършенства и се регулира според идеалите, нормите и очакванията на болшевиките“¹³.

По подобен начин в контекста на ранната българска Народна република едни писатели трябва *тепърва да заслужат доверието*, други, получили го – *да го оправдаят*, а трети, изгубили го – *да си го върнат*, за да могат да бъдат истински писатели, т.е. да имат правото да публикуват, да бъдат членове на СБП и да се домогват до предлаганите форми на признание. Самокритическите ритуали, писмата до *по-горните* институции, автобиографичните текстове и изявления, изказванията на партийни и професионални форуми търсят доверието на властта. Всъщност всеки художествен текст и всяка книга след 1947 г. в тоталитарната НРБ представлява своеобразно „писмо до властта“. Излизайки в публичното пространство, тя очаква оценката на висша инстанция или поне на нейните заместници или посредници. Дори съвсем буквално, голяма част от писателите изпращат екземпляр от всяка своя нова книга до Вялко Червенков, а по-късно – до Тодор Живков. Така върховният читател и критик на Народната република може лично да потвърди (или отхвърли) лоялността на всеки автор, да отсъди дали чрез произведението си писателят е *оправдал* доверието на Партията.

Писателите се стремят към това доверие чрез житейски ходове и творчески актове, понякога лично се срещат с комунистическите вождове. Някои провеждат *събносни* срещи с действащия диктатор или влизат в някакъв личен досег с него – така получават одобрение или отхвърляне на свое действие и/или произведение. Изпращането от Димитър Димов на екземпляр от романа „Тютюн“ до Вялко Червенков предизвиква новогодишното писмо на диктатора, в което писателят е удостоен с най-висшето *доверие* на най-меродавния читател и критик на

„Поетът Иван Пейчев. Един невероятен гледиатор“ (2016), реж. Александър Донеv, сцен. Марияна Фъркова, както и статията: Шуликов, Пламен. *Иван Пейчев в паноптикума на властта. Проникновението на надзора*. – *Литературен вестник*, бр. 16, 20 – 26.04.2016.

⁹ Вж. неуспешната самокритика на Славчо Красински: Красински, Славчо. *Към едни мои читатели*. – *Отечествен фронт*, бр. 12, 24.03.1946.

¹⁰ Вж. самокритиката на Димитър Талев със спорно авторство: *Македонският писател Димитър Талев разобличава Иванмихайловата банда и колишевици*. – *Пиринско дело*, бр. 4, 28.01.1951.

¹¹ Вж. статията на Аълоня Леденева, която въвежда понятието „принудително доверие“: Ledeneva, A. *The Genealogy of „Krugovaya Poruka“: Forced Trust as a Feature of Russian Political Culture* – In: *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. Oxford, 2004, p. 85-108.

¹² Вж. публикациите на Алексей Тухомиров, посветени на „режима на принудително доверие“: Tikhomirov, A. A. *The regime of forced trust: Making and breaking emotional bonds between people and state in Soviet Russia, 1917-1941* – *The Slavonic and East European Review*, N. Y., № 1/2013. Vol. 91, p. 78-118; Тухомиров, А. А. *Заслужить, оправдать и вернуть доверие партии: советское „я“ в письмах во власть в ранней советской России* – *Новейшая история России*, № 3/2016, с. 138-158.

¹³ Тухомиров, А. А. *Заслужить, оправдать и вернуть доверие партии...*, с. 142.

Точки по линията на разполовяване

от стр. 11

републиката¹⁴. В случая с Александър Жендов резултатът е обратен – изложението на художника до вожда Червенков е обявено за „буржоазен бунт срещу партийността“ и предизвиква пълна загуба на доверие¹⁵, след което Жендов е изключен от БКП и остракиран от художествения живот. И двата казуса подчертават ефекта на *персонализиране* на политиката и идеологията в литературата и изкуството, проявен в поредица от инциденти за придобиване, потвърждение или загуба на доверие.

Двете поетеси Дора Габе и Елисавета Багряна преживяват посвоему и в различни биографични моменти срещите си с комунистическите вождове. За Габе визитата ѝ в кабинета на Георги Димитров на 26 май 1947 г. означава делегиране на доверие и пряк инструктаж, преди да вземе участие в конгреса на ПЕН-клуба в Лондон¹⁶, а останалите ѝ срещи с „вожда и учителя“¹⁷ доукрепват и личната, и политическата преданост на поетесата, решително преминала отпък линията на разполовяване още през 1945-1946 г.

При Багряна преображението се състои по-бавно, но все така в търсене на доверие, което да зачеркне определението, произхождащо от нейното минало – „буржоазна поетеса“. Като върхово събитие, завършващо очертаването на индивидуалната линия на разполовяване на поетесата, се откроява 60-годишният ѝ юбилей. За него излиза книгата „Пет звезди“ (1953), в салона на БАН на 12 ноември 1953 г. се провежда тържество¹⁸, а само осем дни след това – на 20 ноември – Червенков адресира до Багряна поздравително писмо¹⁹. Тук няма да анализираме този възел от инциденти, в който се сплитат в едно творческо преустройство (книгата), биографично преобразяване (юбилейт) и даряването им с най-висше партийно доверие (писмото на вожда). Само ще акцентираме върху автобиографичното слово на поетесата, произнесено на нейното честване. В него Багряна е почти неузнаваема, с пресътворена, почти идеална НРБ-идентичност. Ето по-долу цитат:

„Родена съм в София като първо дете на многодетно дребно-чиновническо семейство. От малка трябваше да помагам на майка си в къщната работа и в отглеждането на 6-те братчета и сестричета. На 16 години подготвих за изпит една слаба ученичка и спечелих първите 20 лева – и до завършване на университета непрекъснато работех, пеех в хорове, бях любителка и драматическа ученичка в Народния театър.

Така от най-ранна възраст привикнах към труда, у мене се вкорени съзнанието, че на този свят трябва да се живее само чрез труд и се затвърди почитта и обичта ми към трудеца се човек, към нашия трудец се народ[...] А да разбере тежкото положение на трудеца се жена в града за мене не беше мъчно, защото като жена, майка, учителка, служаща и писателка, на своя гръб съм изпитала всички страдания, обиди, несправедливости. Мен ме уволняваха много пъти от служба – малка, зле платена, но за мене жизнено важна, било защото на писателя тогава се гледаше като на излишен човек и за него нямаше никаква грижа, било – просто защото съм жена. Първата „реформа“ на всяко ново буржоазно правителство беше да уволни жените.

Ленин ни учи, че за държавния строй на една страна може да се съди по това какви права притежават в нея трудеците се жени. По-голямата част от моя живот мина под държавен строй, в който жената бе безправна, потисната, унижена. Днес народната власт даде всички права на българската жена и подпомага всеотдайно развитието на нейните дарби. [...]

Израснах в русофилска фамилия, от малка бях възпитана в любов към руския народ-освободител и към неговата велика литература. Оттам моя голяма мечта още от дете беше да ида и видя с очите си Русия... Три пъти в живота си бях близко до възможността да замисля за там – бях посочвана от училището за стипендия, като свърших гимназия издържах и конкурс... но после заминаваха протежета на управляващата партия – и аз оставах с моята неизпълнена мечта – разочарована от несправедливостта.

¹⁴ Вж. писмото на В. Червенков до Д. Димов от 1 януари 1952 г. в: Другият „Тютюн“. Документи и спомени. Съст. П. Дойнов, А. Свиткова, С., 2010, с. 141.

¹⁵ Вж. Червенков, Вълко. За партията и против партията в изобразителното изкуство – В: Червенков, Вълко. За науката, изкуството и културата. Съст. Божидар Божилов, С., 1953, с. 289.

¹⁶ Вж. Димитров, Георги. Дневник (9 март 1933–6 февруари 1949), С., 1997, с. 550.

¹⁷ Вж. за тези срещи на Д. Габе с Г. Димитров в: Сарандев, Иван. Дора Габе. Литературна анкета, С., 1986, с. 96–97.

¹⁸ Вж. репортажа за юбилейното тържество: Тържествено честване 60-годишнината на Елисавета Багряна – Литературен фронт, бр. 47, 19.11.1953.

¹⁹ Вж. Писмо на другаря Вълко Червенков до поетесата Е. Багряна [20 ноември 1953] – Литературен фронт, бр. 48, 26.11.1953.

Трябваше да дойде 9 септември 1944 год., за да отвори за мене вратата на великата страна, откъдето преобразена от съветската власт.

Посещението в Съветския съюз през 1950 год. бе за мене изключително преживяване [...] Ще работя за нашия народ, ще работя за процъфтяването на българската нова поезия, ще работя за разчистване пътя на младите, които идат на смяна след нас – за да стигнат те до върховете, които ние не можахме да достигнем.²⁰

Това вече е автобиография не на „буржоазна“, а на „трудова“ поетеса. Миналото на шармантната свободна жена, на пътуващата на Запад поетеса, на волната българка и европейка е прекомпозирано в жалостиво самоописание на работещо момиче, влюбено в труда и осъзнаващо тежката орис на жените, но уволнявано и гонено преди Девети от „всяко ново буржоазно правителство“. Автобиографичната героиня на Багряна цитира Ленин и възпява новата социалистическа жена с права, дарени от „народната власт“. Тя е мечтала цял живот да отиде в Русия, но постоянно е спирана и едва дочаква Девети, за да осъществи лелеяното посещение в Москва, макар едва през 1950 г. Накрая дава обещания, че ще работи за народа, за поезията и за младите. Багряна извършва решително предефиниране на потеклото и миналото си, потвърдено от санкцията на самия Червенков с писмото му осем дни след това. Поетесата *оправдава* доверието.

*

Сред по-голямата част от т.нар. „пролетарски писатели“ като Крум Кюлявков, Христо Радевски, Младен Исаев, Орлин Василев, Георги Караславов и др. линиите на разполовяване не очертават драматични траектории, защото те се вписват почти идеално в културната политика на тоталитарната държава. Дори разтърсванията по време на вътрешнопартийните обследвания през 1949-1950 г. потвърждават техния праволъшен избор, както е при Орлин Василев например. Единици от тях преминават доста по-късно през катарзисни състояния, катализирани от лични обиди и досажания. Такъв е случаят с Христо Радевски, който след пенсионирането си през 1963 г. постепенно развива такава лична неприязън към новия вожд Тодор Живков, че поетът сталинист и червенковист се превръща в един от най-яръстните непублични критици на живковисткото статукво, за което свидетелства и издаденият му след години дневник²¹.

В сходни, но все пак доста по-различни ракурси можем да видим значимите биографично-творчески обрати през 60-те години при Валери Петров, Радоу Ралин, Блага Димитрова, Невена Стефанова, Иван Рагоев и още неколцина, които приемат образите на може би най-критичните интелектуалци с комунистическо потекло. Без да се обявяват открито срещу властта в НРБ, до създаването на първите дисидентски формации в края на 80-те години те се подвизават като *авторитети на лоялното несъгласие* – тормозещи режима отвътре, без да се обявяват за премахването му, но настояващи за неговото *подобряване* и/или *облагородяване*.

За всеки от тях частично подхожда оксиморонът, създаден чрез автобиографията на Юрген Кучински – „лоялен дисидент“²², макар да подлежи на спор кой колко точно е *лоялен* и кой колко е *дисидент*. Ако се абстрахираме от личността на Кучински, която сама по себе си е специална тема²³, нека видим как Соня Комб вкарва в научен оборот това противоречиво словосъчетание (*лоялен дисидент*), за да опише типа *критично настроен лоял интелектуалец* (обикновено комунист) в ГДР, който говори и пише за „недостатъците“ на режима, атакува конкретни

²⁰ Словото се цитира по: Тържествено честване 60-годишнината на Елисавета Багряна...

²¹ Вж. Радевски, Христо. Разговор със себе си, С., 2000.

²² Вж. Kuczynski, Jürgen. Ein linientreuer Dissident. Memoiren. 1945–1989. Aufbau-Verlag, Berlin, 1992.

²³ Юрген Кучински (1904–1997) – икономист и историк на икономиката. Вербуван за агент на съветското военно разузнаване през 30-те години на ХХ век. Брат на Урсула (Рут) Кучински (1907–2000), съветска шпионка, известна под псевдонима „Соня“, която според някои изследователи е „най-успешната жена шпионка в историята на разузнаването“. Заемал високи политически и научни постове в ранната ГДР, след пенсионирането си Юрген Кучински си позволява и му позволяват да критикува отделни страни от режима в Източна Германия. Същевременно е автор на някои от речите на Ерих Хонекер. Издава критичната към ситуацията в ГДР книга „Диалог с моя правнук“ („Dialog mit meinem Urenkel“, 1983), която става една от най-четените книги в страната. И след 1989-1990 г. до смъртта си остава убеден марксист и поддържник на идеята за запазването на ГДР.

областни лица, норми и практики, понякога се събвива и със свои „ученици“, наследили критичното му мислене, но понеже съхранява вярата си в комунистическия Идеал и надеждата за неговото осъществяване, не преминава в открито настъпление срещу тоталитарния режим, запазвайки дискретност извън контролираните зони на публичност. Според Комб „идеалният тип на тази фигура“ изглежда така:

„комунист или близък до партията; надарен с автономност на мисълта, той/тя живее от собствени ресурси, от авторски права, от заплата на преподавател или изследовател и не зависи изцяло от партията; лоялността му се поддържа като разграничава интелектуалните си убеждения от вярата в идеала [...] никога не критикува извън партията или встрани от нейните периферни организации. [...] Когато изразяват несъгласия, те правят това изключително в рамките на Партията (или нейните филиали и академични институции), усно, никога публично, въпреки че да ги четат между редовете е често срещано упражнение...“²⁴

След средата на 50-те години този тип интелектуалец стремително се дистанцира от сталинизма, към който в младостта си е изпитвал симпатии и дори го е възпявал и/или работил за него. Тъкмо преработването на сталинисткото минало, преживявано като *лично*, застава в центъра на текстовите практики на критично настроените писатели комунисти в НРБ, всички от които до 1953-1956 г. са правотверни социалисти. Макар да не се подлагат на *нова самокритика*, заради съпричастността си към епохата и литературата на сталинизма и червенковизма, те преоценяват собствените си тоталитарни заслужения и постепенно започват да изработват своя следваща идентичност – на реформатори и „дисиденти“. Те остават *писатели на НРБ*, но вече посвещават творчеството си за *поправяне* на една „сгрешена“ Народна република. Без да бъде изтрита или премахната, линията на разполовяване – преминала в миналото през живота и писането им – става обект на корекции, премества се чрез нови инциденти на несъгласието и промяната.

*

Както стана ясно, императивите за пренаписване на биографията и за преобразяване на творчеството периодично изникват пред всеки български писател особено в години на исторически, биографични и/или творчески кризи. Тъкмо тогава се очертават линиите на разполовяване – една, две или повече, за литературната личност. Тези своеобразни разриви и раздоявания във времето на една персона обособяват „етапи“ в живота и творчеството ѝ, задават ритъма на промяна у един автор, проявяват преображенията му. В литературата на НРБ тези процеси искрят от напрежения, защото протичат интензивно, понякога екстремно, с повишен човешки залог. Особено тогава – между 1944 и 1989 г. – трудно можем да изведем общ алгоритъм за очертаване на линия на разполовяване за всички български писатели. Линията не е за всички, а за *всеки*. Разбира се, съществуват общи закономерности и характеристики, групирания на няколко души в типологизирани общности. Но остават ключовите разлики между тях, между един и друг конкретен писател. Затова използваме линията на разполовяване като персонален инструмент, чрез който да открием индивидуализиращи особености в един унифициран режим като комунистическия и в една уеднаквяваща доктрина като социалистическата. Търсим разликите.

²⁴ Combe, Sonia. La Loyauté à tout prix. Les floués du „socialisme réel“. Le Bord de l'eau, 2019, p. 19.